

Dalos Anna

KODÁLY ZOLTÁN, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKE. A MEGVÁLASZTÁS KÖRÜLMÉNYEI*

Egy 1982-es visszaemlékezésében Keresztury Dezső felidézte, hogy 1946-ban ő volt az, aki vallás- és közoktatásügyi miniszterként felkérte és meggyőzte Kodályt: vállalja el a Magyar Tudományos Akadémia elnökének tisztségét. Mint írta: „számkra akkor életkérdésnek mutatkozott, hogy Kodály, a maga mindenkit fölülmúló tekintélyével, kimondja az igent vagy a nemet. Négy évig mondta ki a kimondanivalókat, aztán átadta az elnökséget.”¹ E visszaemlékezésben Keresztury sok mindenről hallgat: hallgat saját, meglehetősen kétes szerepéről Kodály elnökké választásában és az Akadémia első újjászervezésében, hallgat arról, ténylegesen mi mindenre kellett Kodálynak a következő négy évben igent és nemet mondania, és hallgat arról, mit is jelentett az „elnökség átadása” a Magyar Tudományos Akadémia szovjet mintára történő, 1949-es, drasztikus átalakításának végpontján. Az alábbi tanulmány Kodály MTA-elnöki tevékenysége négy évének (1946–1949) rövid előtörténetével foglalkozik, az MTA Régi Akadémiai Levéltárában őrzött, a Kodály-kutatásban mindeddig fel nem dolgozott dokumentumokra, valamint sajtóforrásokra támaszkodva igyekszik feltárni Kodály Zoltán akadémiai elnökké választásának eseménytörténetét.

Keresztury kezdeményezése nyomán 1946. május 27. és június 18. között öt értekezletet tartottak a Magyar Tudományos Akadémia és a Szent-Györgyi Albert által 1945 nyarán ellenakadémiaiként létrehozott Magyar Természettudományi Akadémia képviselői a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Alkotmány utcai épületében.² Az értekezletek a két Akadémia közötti egyeztetéseket, az egyesülési folyamatot voltak hivatottak lezárni, és a jegyzőkönyvek egyértelművé teszik,

* Előadasként elhangzott 2022. május 19-én a BTK Zenetudományi Intézete által rendezett *Tudományos Fórum Extra* című eseményen is, amely az Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának tízéves fennállásáról emlékezett meg. A tanulmány átdolgozott és kibővített formában megjelenik Dalos Anna kismonográfiájában is: *Kodály Zoltán, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1946–1949)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2022 (*Musicologia Hungarica*, 3., előkészületben). A szerző a BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Gách Marianne: „Keresztury Dezső – Kodály Zoltánról. 'Életműve kerek, teljes, befejezett'”, *Film Színház Muzsika* 26/50. (1982. december 11.), 4–5., ide: 4.

2 A Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Akadémia értekezletéről felvett jegyzőkönyvek. MTA RAL K 1179 48/1946. A továbbiakban az ülések dátumára hivatkozom.

hogy az értekezlet állandó résztvevői – az MTA részéről Moór Gyula helyettes elnök, Voinovich Géza főtitkár, valamint az I. és III. osztály elnökei: Pais Dezső és Zemplén Géza, a Természettudományi Akadémia részéről Szent-Györgyi Albert mellett Bay Zoltán és Gombás Pál, a minisztérium részéről pedig Melly József, a VI. ügyosztály vezetője³ – nagy valószínűség szerint nem is sejtették, hogy Keresztury folyamatosan háttérmegbeszéléseket is folytatott. Legfontosabb konspirációs partnere minden bizonnyal maga Szent-Györgyi Albert volt, ugyanis még a biokémikus legközelebbi harcostársa, Bay Zoltán is meglepődött, hogy Keresztury elképzelése az Akadémia átalakításáról milyen „kísértetiesen hasonló ahhoz”, amit a Természettudományi Akadémia kidolgozott.⁴

A miniszter mindvégig erős kézzel irányította a tárgyalásokat, a jogtudós Moór Gyula érvei – amelyek általában az MTA korábbi működési gyakorlatára vagy az Alapszabályra hivatkoztak – lepattantak róla. A tárgyalások középpontjában működési és személyi kérdések álltak: a tagság létszámának rögzítése nyolcvan rendes és nyolcvan levelező tagban, a fiatal akadémikusok előnyben részesítése az öregekkel szemben, egy új, természettudományi osztály létrehozása a III. osztály szétválásával és természetesen konkrét személyi kérdések is. A jelenlévők érzékelhetően más és más célokkal érkeztek a tanácskozásokra, és ebből következően többnyire el is beszéltek egymás mellett. Moór igyekezett minél inkább megőrizni az Akadémia autonómiáját és hagyományait, ragaszkodott ahhoz, hogy tudományos kérdésekben az osztályoknak kell dönteniük, és többször is hangot adott kétélyének, hogy valóban akadnak-e még olyan jelentős tudósok, akik nem tagjai az MTA-nak.⁵ Szent-Györgyi és Bay főként a Természettudományi Akadémia tagjainak érdekeit képviselte: azt követelték, hogy Akadémiájuk minden tagja rögtön rendes taggá lépjen elő, ami értelemszerűen az Alapszabály átmeneti időre szóló módosítását vonta volna maga után.⁶

Szent-Györgyi kezdeményezte az Igazgatótanács funkciójának kiterjesztését is, ami, úgy tűnik, Keresztury számára az egyik legfontosabb eleme volt az MTA megújulásának. Szent-Györgyi úgy fogalmazott, hogy az Igazgatótanács legyen az az „aktív mag”, amely meghatározza az új Magyarország tudománypolitikáját. Keresztury ennél tovább is lépett, azt javasolta, hogy az Igazgatótanács három-öt évre kapjon kivételes jogokat, legyen gazdája a megújulási folyamatoknak: „itt van az organikus fejlődés lehetősége: ne csináljunk jogsérelmet: ne sértsünk meg érde-

3 Egyes üléseken alkalmilag részt vett még Csürös Zoltán vegyész mérnök és Egerváry Jenő matematikus a Természettudományi Akadémia, valamint Németh Gyula nyelvész és Sík Sándor költő az MTA részéről.

4 Az 1946. június 6-i ülés jegyzőkönyve.

5 Az 1946. május 27-i ülés jegyzőkönyvében: „Nem hiszem, hogy olyan nagy szellemóriások volnának az Akadémiából kimaradt tudósok között.” 1946. június 6-i ülés jegyzőkönyvében: „A magyar szellemi élet 90%-a bent van az Akadémiában [...] Szeretné tudni, kik azok a nagyságok, akik kimaradtak.”

6 Végül ez a követelésük nem teljesült, annak ellenére, hogy Keresztury még azt is felvetette, az „egy éves megjavítási periódus” idejére akár ideiglenesen fel is lehetne függeszteni az Alapszabály tagválasztással kapcsolatos pontját, illetve felajánlotta, hogy tíz bölcsésznek, illetve társadalomtudósnak is legyen lehetősége rögtön rendes taggá válnia. Az 1946. május 27-i ülés jegyzőkönyve.

mes öregurakat, de bízza az Akadémia sorsát olyan plénumra, amelynek elég hitele van arra, hogy öt év alatt lépésről lépésre haladva újra formálja az Akadémiát.”⁷ Moór Gyula kritikus élű megjegyzése – „ha nem a többség alapján indulunk el, diktatúrát kell csinálni”⁸ – mindazonáltal elgondolkodtatta, mert egy következő ülésen az új struktúráról már úgy beszélt, mint „alkotmányos diktatúráról”.⁹

Különös, hogy az üléseken – az új tagok kijelölésén kívül – a megújulás tartalmáról, arról, hogy ténylegesen milyen tudománykonceptiót kellene kialakítani és hogyan, vajmi kevés szó esett. A június 6-i találkozón Keresztury csupán pár, meglehetősen általános példát sorolt fel azzal kapcsolatban, hogy miért is van szükség a kibővített jogkörű Igazgatótanácsra: ez adná meg ugyanis a minisztériumoktól érkező választ arra, mi a tudomány szerepe a háború utáni társadalomban, milyen a tudomány viszonya a politikához, vagy éppen mi a tudomány felelőssége. Azt azonban, hogy az átalakítást a kormányzat elvárja, Keresztury fellépéséből egyértelműen megérthették az ülés résztvevői. A miniszter egyszerre apellált a jelen lévő tudósok együttérzésére és hiúságára, amikor az ő szájuk íze szerint azt mondta, hogy tudományos döntéseket nem lehet minisztériumi tisztviselőkre bízni, vagy úgy fogalmazott: „ha a tudományt nem mentjük meg, megbukik az ország.”¹⁰ Habár mint miniszter a politika embere volt, el akarta hitetni partnereivel, hogy valójában az ő oldalukon áll. Az utolsó ülésen végül az érzelmi zsarolás eszközéhez folyamodott:

Nekem itt segítségre van szükségem, nem harcolhatok egyedül mindenki ellen. Itt egy világ szakad rám, s ilyen körülmények között nem tudok az Akadémiára támaszkodni. Én egyedül állok a tudomány érdekében való harcban[,] magam maradok alul. [...] Itt arról van szó, hogy szövetségest szeretnék, hogy legyen segítóm a munkámban, én segítséget kérek, én szívesen leszek az Akadémia végrehajtó szerve. [...] Ha jól vizsgálunk az alapvető kérdésekben, akkor majd pénzt is kapunk, ha az állam látja, hogy kap tőlünk valamit, akkor anyagi támogatásban is részesülünk.¹¹

A szenvedélyes kirohanásnak valójában két – egymással szorosan összefüggő – mozzanata érdemel figyelmet: egyfelől az, hogy Keresztury, úgymond, szövetségest keresett a kormányzattal vívott harcában, másfelől pedig az, hogy világossá tette: a tudomány finanszírozásának az az elengedhetetlen feltétele, ha a megújulás *megfelelő módon* megy végbe. Ez utóbbiból a Természettudományi Akadémia képviselői minden bizonnyal csak a „pénzt is kapunk” ígéretét hallották meg – Szent-Györgyi számára fél éven belül igencsak fájdalmas lehetett a felismerés, hogy mennyire lehet bízni az efféle politikusi ígéretekben¹² –, Keresztury azonban vilá-

7 Az 1946. június 6-i ülés jegyzőkönyve.

8 Uott

9 Az 1946. június 11-i ülés jegyzőkönyve.

10 Az 1946. június 18-i ülés jegyzőkönyve.

11 Uott

12 Ld. ehhez az Igazgatótanács 1946. október 10-i ülésének jegyzőkönyvét, amelyen Szent-Györgyi elnököt. MTA RAL K 1179 212/1946.

gosan látta, hogy az állam által elvárt megújulás csak és kizárólag személyi változtatásokból indulhat ki, és ebben nem a természettudósok követelte szakmai kiválóság, hanem az egyes tudósok politikai hovatartozása játszik meghatározó szerepet. Ezért is utalt arra, hogy a II. osztály tagságát bizonyos szakmákkal, különösképpen a társadalomtudomány különféle ágaival (jogászok, közgazdászok, filozófusok) bővíteni kell, mert ez „egy beteg osztály”, amelynek személyi állománya „frissítést igényel.”¹³

Keresztury jól érzékelte, hogy ehhez a „frissítéshez” szüksége lesz egy szövetségesre, pontosabban egy olyan reprezentatív személyiségre, akinek – mint évtizedekkel később mondta – „mindenkit fölülmúló tekintélye” legitimálni tudja az elkerülhetetlen átalakítást és a kívülről befolyásolni tervezett személyi és strukturális változtatásokat. Az 1946. június 11-i ülést a miniszter az MTA I. és II. osztálya képviselőinek tartotta – ezen nem voltak jelen a Természettudományi Akadémia tagjai –, abból a célból, hogy tájékoztassa őket a két akadémia között folyó tárgyalásokról és a már meghozott döntésekről. Az Igazgatótanács szerepkörének kitégítését ezen az ülésen Keresztury már kész tényként tárta a megjelentek elé. A megbeszélésen Kodály Zoltán is részt vett, és hozzászólásai egyértelművé teszik, hogy Keresztury – nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy ezt Szent-Györgyivel tette – vele is folyamatosan konzultált zárt ajtók mögött a tervekről. Kodály hozzászólásai ugyanis nem az ülésen elhangzottakra reflektálnak, hanem inkább mintha a Kereszturyval folytatott magánbeszélgetéseiket szőnék tovább. Amikor Moór és Voinovich – immár sokadszor – jelezte Keresztury-nak, hogy hagyományosan az Igazgatótanács feladata a pénzügyek felügyelete, Keresztury ingerülten fojtotta beléjük a szót: „A pénz nem Isten.” Kodály azonban komolyan vette Moórék hozzászólását, és megjegyezte, hogy aki a pénzt kezeli, annak kell kijelölnie a kutatás irányait is, „nem úgy mint eddig volt, aki bírja marja”.¹⁴ Nem tagadható, hogy Kodály megjegyzése meglehetősen élesen bírálja az Igazgatótanács korábbi pénzelosztó gyakorlatát, azonban a megfogalmazásban mégis rejlik némi kétértelműség. Nem világos ugyanis, hogy kire gondol Kodály, amikor a pénz kezelőjére utal: a kiterjesztett hatalmú Igazgatótanácsra vagy magára az államra?

Magyarázatot igényel Kodálynak egy másik hozzászólása is, amelyet Keresztury-nak ahhoz a kijelentéséhez fűzött, miszerint az Akadémia immár nem baráti társaságként fog tovább működni, hanem demokratikus intézményként. „Személyeken múlik minden. Érzékenység kérdése, hogy ki meddig állja a harcot. Az öregek ítélőképességének hiánya sok bajt okozott és a tehetségtelen fiatalok is sok bajt okoznak” – összegezte Kodály az ülésen el sem hangzottakat.¹⁵ A megfogalmazás egyértelműen azt sugallja, hogy Kodály korábban már értesült arról, mi történt azokon az üléseken, amelyeken nem vett részt. A május 27-i első értekezleten például többször is visszatértek az idős akadémikusok helyzetére. Szent-Györgyi „progresszív fiatalokat” akart látni „inaktív öreg urak” helyett az Akadémián,

13 Az 1946. június 14-i ülés jegyzőkönyve.

14 Az 1946. június 11-i ülés jegyzőkönyve.

15 Uott

Keresztury pedig nyíltan feltette a kérdést: „nincs mód önkéntes belső autonóm reform formájában az öregek végrehajtó hatalmának leépítésére?”¹⁶

Elnökké választásakor Kodály egészen más szemszögből idézte meg az „in-aktiv öreg urakat” beszédének szokatlanul személyes hangú szakaszában, mint-ha a korábbi értekezlet résztvevőinek – és talán az ezt a nézetet általában is képviselő fiatalabb tudóskollégáinak – jelezni kívánná: az életkor semmiféle viszonyban nem áll sem a tudományos teljesítménnyel, sem pedig a tudós jelentőségével. A megfogalmazás személyességét fokozza, hogy Kodály mintha felidézne benne az ifjú Weöres Sándor *Öregek* című költeményét is, amelyet zeneszerzőként tizenhárom évvel korábban ültetett át zenébe. Ugyanakkor egyértelműen kiviláglik a beszédből, hogy az Akadémia „öreg akadémikusai” – ennek tekintete saját magát is hatvannégy évesen – az intézmény szellemi függetlenségét reprezentálták számára:

Sohasem tudtam elfogódottság nélkül belépni az épületbe. Már az épület is a szellemnek a mindennapi élet változásai felett lebegő függetlenségét lehelte. Nagyjaink nyoma mindenütt, az ő hangjukat itták be, verték vissza a falak. S ha néha az udvaron messziről megláttam egy öreg akadémikust, pillanatra megálltam: nem lép-e melléje Arany János titoknok úr, a botos és kalapos. – Később is, már deresedő fejjel, mikor a patkós teremben dolgozva megláttam, hogy egy gőzhajó átúszott a Lánchíd alatt: Széchenyi három nagy alkotása láttán úgy éreztem: Numen adest!¹⁷

Kodálynak az I. és II. osztály képviselői számára tartott minisztériumi értekezleten megfogalmazott első két mondata semmiféle kapcsolatban nem áll az öregek és fiatalok összehasonlításának szentelt harmadik mondattal, sőt egymással sincs semmi kapcsolatuk. A második mondat – „érzékenység kérdése, hogy ki meddig állja a harcot” – mintha inkább a korábbi ülések hallomásból ismert küzdelmeire, sőt a Szent-Györgyi MTA-tagságról való lemondása és a Természettudományi Akadémia megalapítása óta zajló vitákra utalna.¹⁸ A mondat ugyanakkor valamiképpen profetikusnak is hangzik: nemcsak a vita szereplőinek sorsa szempontjából, de Kodály következő éveit tekintve is. Vissza is utalt rá elnöki *Beköszöntőjében*: „nem tudom, lesz-e elég erőm a nagy munkára” – mondta.¹⁹ Az a gondolat pedig, hogy végeredményben minden „a személyeken múlik”, végigvonult az üléseken, többen is szóbahozták, sőt úgy tűnik, a következő négy év kulcs gondolatának is tekinthető.

16 Az 1946. május 27-i ülés jegyzőkönyve.

17 Kodály Zoltán: „Beköszöntő”. In: uő: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, II. Közr.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1974, 315–317., ide: 315–316.

18 Szent-Györgyi először 1945. május 1. körül mondott le (Szent-Györgyi Albert datálatlan levele az MTA Igazgatótanácsához, MTA RAL K1178 58/1945), de ezt a lemondását az Akadémia nem fogadta el. Végül ugyanezen év júliusában véglegesen lemondott. Ld. ehhez: [szerző nélkül]: „Beszélgetés Szent-Györgyi Alberttel az Akadémia és az egyetemi oktatás válságról”, *Szabadság* 1/143. (1945. július 12.), 3. A Természettudományi Akadémia július végén alakult meg. [Szerző nélkül]: „Szent-Györgyi Albert elnöklésével megalakult a Magyar Természettudományi Akadémia”, *Népszava* 73/155. (1945. augusztus 1.), 2.

19 Kodály: *Beköszöntő*. 315.

Ezen az ülésen Kodály vagy nem tudta még, hogy ő lesz Keresztury jelöltje az elnöki posztra, vagy ha tudta is, nem mondott még igent. A június 14-i megbeszélésen az I. osztály lehetséges elnökeként beszéltek róla, s csak négy nappal később, az utolsó ülésen hangzott el, hogy Keresztury – az értekezletek történetében először elnyerve Moór Gyula teljes egyetértését – őt javasolja elnöknek, másodelnöknek pedig Szent-Györgyit. Sem Gombás Pál, sem pedig Bay Zoltán nem örült ennek a fejleménynek, mint Bay megfogalmazta: „minden tiszteletünk Kodályt illeti, de a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székében Szent-Györgyit megfelelőbbnek tartjuk.” Maga Szent-Györgyi – aki fél évvel korábban még az elnöki posztot szabta a két Akadémia egyesülésének feltételéül²⁰ – biztosította Kereszturyt arról, hogy örömmel dolgozna Kodály keze alatt, amihez Keresztury hozzáfűzte:

Tekintettel arra, hogy a két akadémia között nézeteltérés volt, nem tudom, hogy jó optikája lenne-e annak, hogy a harc úgy végződik, hogy Szent-Györgyi az Akadémia elnöke. Sokan azt mondanák, hogy Szent-Györgyi kikönyökölte magának az elnökséget. Ha úgy alakul a helyzet, hogy Kodály lesz az elnök és Szent-Györgyi a másodelnök, akkor egészen más színezete van a dolognak. Akkor nem akart magának semmiféle hatalmat és ugyanazt a munkát végezheti egy kevésbé megfelelő ember mellett, s három év múlva mehet az elnöki székbe.²¹

Az Akadémia is Keresztury helyzetelemzését vette át. Eszerint azért nem Szent-Györgyi Albert lett a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, mert nem sokkal korábban az intézmény még rágalmaszasi pert indított ellene, és elnökké való esetleges megválasztása meglehetősen kétes színben tüntette volna fel a történet minden szereplőjét, de legfőképp a főszereplőt.²² Szent-Györgyi – a két akadémia közötti megállapodás értelmében – nyilatkozatot adott ki, amelynek megfogalmazásában Keresztury is aktívan részt vett, és amelyben a Nobel-díjas tudós kijelentette, hogy látván a Magyar Tudományos Akadémia eltökélt szándékát a megújulásra, minden vádját visszavonja.²³ A nyilatkozattételt követően az Akadémia is visszalépett a Szent-Györgyi elleni pertől.

Joggal merül fel a kérdés, vajon Keresztury tényleg „kevésbé megfelelő embernek” tartotta-e Kodályt az elnöki posztra, vagy csupán el akarta mindezt hitetni a Természettudományi Akadémia képviselőivel. Kodály több tekintetben is ideális szövetségese lehetett a miniszternek. Egyrészt mindketten az Eötvös Collegium egykori diákjai voltak, sőt Keresztury ekkor a kollégium igazgatójaként tevékenykedett, tehát kettejüket erős informális szálak kötötték össze. Kodály a Magyar Művészeti Tanács elnökeként is gyümölcösöző, bár nem mindig felhőtlen kapcsolatot ápolt Kereszturyval mint miniszterrel.²⁴ Ahhoz azonban, hogy pontosan meg-

20 Ld. erről Zilahy Lajos levelét Voinovich Gézának, 1946. január 2-án. A Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Akadémia értekezletéről felvett jegyzőkönyvek, melléklet.

21 Az 1946. június 18-i ülés jegyzőkönyve.

22 A per iratai a Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Akadémia értekezletéről felvett jegyzőkönyvek mellékletében találhatóak.

23 Uott

24 Standeisky Éva: „A Magyar Művészeti Tanács szerepe a kulturális intézményrendszerben a felszabdalás után”, *Párttörténeti Közlemények* 34/4. (1988. szeptember), 94–124., ide: 106–107., 110.

értsük, miért tűnhetett Keresztury Dezső számára Kodály ideális jelöltnek az elnöki tisztségre, világosabban kell látnunk, milyen ideológiai szempontok érvényesítését várta el az állam a megújulás során a Magyar Tudományos Akadémiától.

Keresztury – mint a koalíciós kormány első vallás- és közoktatásügyi minisztere – meggyőződéssel képviselte a koalíciós eszményt. Amikor a tárgyalások során a személyi kérdéseket toltta az előtérbe – mintegy megelőlegezve Kodály megfogalmazását („minden a személyeken múlik”) –, valóban konkrét személyekben gondolkodott. Ahogyan például a Magyar Művészeti Tanács vezetőségének összeállításakor, itt is úgy kalkulált, hogy az Akadémiának – a tagságnak éppúgy, mint az Igazgatótanácsnak – a politikai pártok képviselete szempontjából kell kiegyenlítettnek lennie.²⁵ Ilyen értelemben Kodály, aki többször is hangsúlyozta, hogy tudatosan pártokon kívüliként kíván közéleti tevékenységet folytatni,²⁶ vagyis Keresztury a pártpolitika felett lebegő reprezentatív értelmiségként tekinthetett rá, tökéletes jelöltnek tűnhetett. Hozzá kell azonban mindehhez fűzni, hogy népi elkötelezettségű kortársai Kodályban a Nemzeti Parasztpárt értelmiségi holdudvárához tartozó reprezentatív értelmiségit láttak,²⁷ és maga Keresztury is ezt a pártot képviselte a kormányban.

Elnökké választása előtt Kodály nem vett részt különösebben aktívan a Magyar Tudományos Akadémia életében. Ő is azok közé a tudósok közé tartozott, akik még a rendszeres „összes ülésekre” sem jártak el. Azon az 1945. május 30-i nagygyűlésen – alig két hónappal az ország felszabadulása után – például, amelyen Bartókkal együtt őt is rendes taggá választották, mindössze tizenkilencen voltak jelen, Kodály sem volt ott.²⁸ Igaz, Kodály 1945-ben vállalta, hogy tagja lesz az I. osztály azon bizottságának, amely a Weiss Fülöp-jutalmat osztja ki; lobbitevékenységének volt köszönhető, hogy a jutalmat – teljes életművéért – Bartók Béla kapta meg.²⁹ És tagja lett az Igazgatótanács jelöltjeként az új, kibővített Igazgatótanácsnak is. Mint tag jogosult volt arra – e jogával egyébként nem élt –, hogy az Akadémia megújítását előkészítő reformbizottság munkájában részt vegyen.³⁰

25 A Magyar Művészeti Tanácson belüli politikai kiegyenlítetttség ideálról ld. uott, 98–100.

26 A Magyar Művészeti Tanács 1947. október 30-i zárt ülésén, amelyen arról volt szó, hogy a politikának nem lenne szabad beleszólnia a művészet ügyeibe, Kodály így fogalmazott: „ezért tértem ki és fogok kitérni ezentúl is minden pártba lépés elől, dacára a több párt felől elhangzott meghívásoknak és felszólításoknak”. Uott, 119.

27 Kodály megítéléséhez ld. N. Szabó József: „A Nemzeti Parasztpárt kultúrpolitikája a fordulat után. Kulturális kapcsolatok a Szovjetunióval és a szomszédos népi demokráciákkal”, *KÉK – Kultúra és Közösség* 4/2. (2013), 55–67., ide: 56.; Póth Piroska: „A koalíciós pártok kultúrpolitikája 1945–1948 között”, *Századok* (1985), 498–531., ide: 509., 511.; ld. még Standeisky: *A magyar művészeti tanács szerepe*, 105.

28 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1945. évi nagygyűlésének 1945. május 30-án tartott összes üléséről. MTA RAL K1178 104/1945.

29 Az 1945-ös jutalmi bizottságok ügye. MTA RAL K1178 95/1945.

30 Kivonat a Magyar Tudományos Akadémia 1945. évi nagygyűlésének május 30-án tartott összes ülésén felvett jegyzőkönyvből. MTA RAL K1178 153/1945. A kivonatból egyrészt kiderül, hogy a kiküldöttek személye már május 30-án biztos volt, ám igazgatótanácsi taggá csak utólag, egy héttel később, június 6-án választották meg őket. A koncepció szerint az öt megválasztott kiküldött közül egy-egy ülésen csak háromnak kellett jelen lennie.

Úgy tűnik, az igazgatótanács jelöltjei elsősorban olyan reprezentatív értelmiségek voltak – Kodály mellett például Herczeg Ferenc, Illyés Gyula, Szent-Györgyi Albert, Szekfű Gyula vagy Zilahy Lajos –, akik közismerten szemben álltak az előző rezsimmel, függetlenül attól, hogy egyébként milyen politikai nézeteket vallottak. A reprezentatív értelmiségek szerepe – mint ez a névsor is mutatja – jelentős mértékben megnőtt 1945–1946 fordulóján. Látványosan illusztrálják ezt azok a baráti és művelődési társaságok, amelyeket kétségtelenül pártpolitikai háttér munka eredményeként, de civil szervezetként értelmiségiek hoztak létre 1945 és 1947 között abból a célból, hogy a kulturális transzfer révén javuljon Magyarország nemzetközi megítélése.³¹ Elsőként 1945. június 9-én – a „keleti nyitás” részeként – a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakult meg, amelynek elnöke Zilahy Lajos lett.³² Kodály a Társaság előkészítő-bizottságának volt a tagja, Szent-Györgyi Albertet pedig tiszteletbeli elnökké választották. Kodály olyan fontosnak tartotta a Társaság tevékenységét, hogy terjedelmes előadást is tartott a népdal szerepéről az orosz és a magyar zeneművészetben a Társaság egyik ülésén.³³

Másodikként 1945. szeptember 21-én a Magyar–Román Társaság alakult meg, ennek Kodály lett az elnöke, és az elnöki tanácsba – Illyés Gyula, Szekfű Gyula, Révai József, Ortutay Gyula mellett – Szent-Györgyit is beválasztották.³⁴ Szent-Györgyi Alberttel, Heltai Jenővel és a korábbi kultuszminiszterrel, Teleki Gézával együtt Kodály társelnöke lett a szintén 1945 kora őszén megalakuló Magyar–Francia Társaságnak,³⁵ a Magyar–Angol Társaságban pedig elnöki szerepet vállalt.³⁶ A társaságokban együtt tevékenykedő tudósok és művészek között ebben az időszakban váratlan – és a Horthy-korszakban elképzelhetetlen – szövetségek kötődtek. 1946 őszén például Kodály Heltai Jenővel közösen képviselte Amerikában Magyarországot egy nemzetközi szerzői jogi kongresszuson.³⁷ Hogy a különböző politikai orientációjú értelmiségiek között, ha rövid időre is, de lehetővé vált a nyílt kapcsolatteremtés, arra példa a Zilahy Lajos kétes emlékű Új Szellemi Frontjának a felélesztésére tett kísérlet 1945-ben.³⁸ Az értelmiségiek egyértelműen keresték helyüket az új Magyarországon, ami sok esetben pálfordulásokkal is járt. A konzervatív történész, Kodály ifjúkori barátja, Szekfű Gyula például nyílt önkritikát gyakorolva felülbírált a korábbi

31 N. Szabó József: „Baráti és művelődési társaságok (1945–1947)”, *Debreceni Szemle* 11/2. (2003), 209–223.

32 Székely Gábor–N. Szabó József: „Magyar–Szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után, 1945–1946”, *Világtörténet* (1991. ősz), 86–103.

33 Kodály Zoltán: „A népdal szerepe az orosz és magyar zeneművészetben.” In: uő: *Visszatekintés. Össze gyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, I. Közl. Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1974, 186–190. Az előadás 1946. július 7-én hangzott el.

34 N. Szabó: *Baráti és művelődési társaságok*, 213.

35 Uott, 216.

36 Uott, 221.

37 [Szerző nélk.:] „Heltai Jenő és Kodály Zoltán Amerikába utaznak a nemzetközi szerzőjogi kongresszusra. Kodály Zoltán a newyorki út előtt még két rádióhangversenyt ad Londonban”, *Kossuth Népe* 2/141. (1946. szeptember 2.), 2.

38 Standeisky Éva: „Csábtánc és kiszorítódsi. Az 1945-ös Új Szellemi Front”, *Múltunk* 50/4. (2005), 4–41. Fellépésük dokumentuma: Kállai Gyula é. m.: *Új Szellemi Front*. Budapest: Szikra, 1945.

álláspontját, és igyekezett alkalmazkodni az új, nagyrészt a kommunisták által meghatározott politikai elvárásokhoz; hálából 1946-ban moszkvai nagykövetté nevezték ki.³⁹

Ellentétben egykori Eötvös collegiumi társával, Kodály igyekezett a lehetőségekhez mérten független maradni. A koalíciós eszmény azonban nem állt távol korábbi nemzetkonceptiójától sem, hiszen a harmincas évektől kezdve többször is nyilvánvalóvá tette: úgy gondolja, az összefogásra és szolidaritásvállalásra való képtelenség vezeti Magyarországot az újabb és újabb nemzeti katasztrófákhoz. A kórusmozgalmat, az „éneklő Magyarország” eszményét is azért képviselte, mert úgy vélte, a kórustagság lehetővé teszi, hogy az együtt éneklő magyarok végre összetartsanak egy közös ügy érdekében. Minden bizonnyal még 1949-ben is azért támogatta a többpártrendszer felszámolásában aktív szerepet játszó Függetlenségi Népfrontot – a kommunisták e látszatintézményét –, mert a nemzeti összefogás lehetőségét látta benne. Jellemző módon az ekkor alakult Népfrontról szóló nyilatkozatának középpontjában is a kórusmozgalmat jelentősége állt.⁴⁰ Kodály számára talán a Magyar Művészeti Tanács tevékenysége testesítette meg leginkább e koalíciós eszményt, és ennek nyomán feltételezhető, hogy azért vállalkozott az MTA elnöki tisztségére, mert az Akadémia kebelében is valami hasonlót szeretett volna megvalósítani.

Kiviláglik ez 1946-os elnöki *Beköszöntőjéből* is, amelyben a tagok egymással való kibékülésére, az egység megteremtésének szükségességére hívta fel a figyelmet.⁴¹ A *Beköszöntő* reflektált a Szent-Györgyi és Keresztury nyilatkozataiban is újra és újra megjelenő gondolatra, miszerint az Akadémiának foglalkoznia kell a közvélemény elvárásaival és a tudomány és az állam viszonyával. Kodály úgy fogalmazott: „a tudomány függetlenségének semmit sem árt, ha elsősorban olyan kérdéseket vizsgál, melyekre felelni a nemzet létérdeke”.⁴² A tudomány függetlenségét mindazonáltal elsődlegesnek tartotta: „a tudomány, művészet nem szolgálhat senkinek. Önnönmagáért van. Nem lehet sem *ancilla theologiae*, sem *meretrix politicae*”.⁴³ A „teológia szolgálóleányára” való hivatkozás akkor nyer különös értelmet, ha tudjuk, hogy a felszabadulás utáni első elnök, Kornis Gyula piarista pap volt, Moór Gyula elnöki leköszönő előadásában a szocializmus és a kereszténység kapcsolatáról értekezett,⁴⁴ 1945-ben pedig azzal támadták az Akadémiát, hogy az a

39 Monostori Imre: „Szekfű Gyula sorsfordító évei: 1945–1948. 1. rész: Morális és politikai csapdahelyzetben”, *Kortárs* 59/9. (2015. szeptember), 53–63., „2. rész: Diplomáciai és pártszolgálatban”, *Kortárs* 59/10. (2015. október), 64–76.

40 [Szerző nélkül.]: „Kodály Zoltán és Németh Gyula nyilatkozata: egész népünknek a Népfront mellé kell állnia!”, *Szabad Nép* 7/111. (1949. május 14.), 4. A nyilatkozatnak csak egy részét közli Bónis Ferenc „A magyar zenei élet jövője” címen, in: Kodály: *Visszatekintés*, 1., 215–216. Kodály tagja lett a Népfront Országos Tanácsának is. [Szerző nélkül.]: „A Népfront Országos Tanácsának tagjai”, *Magyar Nemzet* 5/64. (1949. március 18.), 1.; a kommunisták szerepéről a népfrontkonceptió kialakításában ld. Ständeisky: *Csábtánc és kiszorítódsi*, 11.

41 Kodály: *Beköszöntő*, 316.

42 Uott, 317.

43 Uott

44 Halász Alexandra: „Kereszténység és szocializmus. Moór Gyula előadása a Magyar Tudományos Akadémia ülésén”, *Új Ember* 2/32. (1946. augusztus 11.), 3.

protestánsok fellegvára.⁴⁵ Kodály még egy 1949. június 11-i akadémiai beszélgetésen is felidézte, hogy „voltak, akik az Akadémián egy protestáns klikk uralmát emlegették.”⁴⁶ Az 1946-ban elmondott elnöki *Beköszöntő* tehát a „political correctness” mintapéldája. Kodály oly módon foglalja össze benne az 1945 áprilisa és 1946 májusa közötti történéseket, és oly finoman reflektál a vitákon, értekezleten megfogalmazott álláspontokra, mint senki más az események résztvevői közül. Az ünnepi közgyűlésen résztvevő akadémikusok joggal reménykedhettek tehát abban, hogy Kodály Zoltán személyében olyan elnököt köszönhetnek, akinek a tevékenysége nyomán végre beköszönt a béke és a magyar tudományosság prosperitása. Hogy tévedtek ebben, az nem Kodályon múltott.

45 S. G.: „Az Akadémia”, *Világ* 350. (1946. július 28.), 1.

46 Pro Memoria az 1949. július 11-én tartott fesztelen beszélgetésről az Akadémia jövőjét illetően. MTA RAL K1185 105/1949.

ABSTRACT

ANNA DALOS

ZOLTÁN KODÁLY, PRESIDENT OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES. THE CIRCUMSTANCES OF HIS ELECTION

Zoltán Kodály was elected to be president of the Hungarian Academy of Sciences on July 28, 1946. Before his election there were serious debates generated in public life partly by the government, partly by the academic community about the role of scholarship after World War II, and the future and situation of the Hungarian Academy of Sciences. The present study, relying to a great extent on hitherto uninvestigated archival sources of the Archives of the Hungarian Academy of Sciences, aims to present the process that led to Kodály becoming president. The article highlights the circumstances why Kodály the folk music researcher, as a representative of a 'little' and 'peripheral' science, musicology, was found to be the most suitable person for this highly esteemed position. The study is a revised chapter from a short monograph about Kodály's activity as president of the Hungarian Academy of Sciences (1946–1949), that appears as the third volume in the new series of the Archives for 20th-21st Century Hungarian Music, *Musicologia Hungarica*.

Anna Dalos studied musicology at the Ferenc Liszt Academy of Music, Budapest, and attended the Doctoral Programme in Musicology of the same institution, gaining her PhD in 2005. She spent a year with a DAAD scholarship at Humboldt University, Berlin. She is head of the Archives for 20th-21st Century Hungarian Music at the Institute for Musicology RCH. Her research focuses on 20th-century music, and the history of composition and musicology in Hungary. Her recent monograph on the history of composition in Hungary between 1956 and 1989 appeared in 2020 in Budapest, and her new monograph on Zoltán Kodály was issued by the prestigious University of California Press in the same year. She became a Doctor of the Hungarian Academy of Sciences in 2021.